

УДК 811.161.2'373

Мова і засоби масової комунікації

Пена Любов Іванівна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

Мова як одна з форм духовної культури народу, безпосередній виразник його ментальності та основний засіб спілкування є продуктом історичного розвитку суспільства. Вона має властивість постійно рухатися і перебувати в стані змін. Тому мову можна кваліфікувати як своєрідний живий організм, якому притаманний безперервний рух. Роль засобів масової інформації, у тому числі друкованих, у сучасній мовній динаміці дедалі зростає, адже саме вони найоперативніше відгукуються на бурхливий перебіг подій у суспільстві, найповнішою мірою відображають зміни в його житті. Саме в мові преси активно постають і використовуються новотвори, поява яких зумовлена різними причинами, серед яких дослідники найчастіше виокремлюють такі: демократизація суспільства, зміна ідеології; глобалізація економіки і культури; інтелектуалізація української мови; відсутність чи послаблення цензури; виникнення нового поняття, що потребує назви; прагнення до економії вислову; мода на слова; «гра» зі словом; пошуки нових мовних засобів для реалізації завдань публіцистики тощо. Для вивчення характеру змін і розвитку сучасного українського лексикону звернення до текстів ЗМІ дає змогу уявити картину сучасної живомовної практики, стихії української мовної діяльності, змодельовану носіями мови, які працюють зі словом професійно, осмислено, цілеспрямовано створюючи нові номінаційні та комунікативні одиниці [2, с.9]. І хоча в царині інноватики накопичений значний досвід теоретичної параметризації й емпіричного опису нових одиниць різних мовних рівнів (напр., праці таких дослідників, як Л.Василькова, Є.Карпіловська, Л.Кислюк, Н.Клименко, Л.Морозова, А.Нелюба, О.Сербенська, В.Сімонок, О.Стишов, Л.Струганець, Л.Туровська та ін.), однак пропонована тема, безперечно, є **актуальною** в сучасній лінгвістиці. Адже слово в тексті є невичерпним джерелом збагачення мови новими лексемами, а багато авторів-журналістів

нерідко творить оригінальні та незвичні зі структурно-семантичного погляду номінації, демонструючи потужний, практично безмірний потенціал вербальної комунікативної системи. П.Тичина свого часу писав: «Слово як основний наш матеріал творчості мусить бути завше свіжим, освіженим і молодим. Таким воно може бути лише тоді, якщо додержано буде трьох моментів: коли воно взяте безпосередньо від землі, від народу; коли воно відповідає величі своєї епохи; і, нарешті, коли воно внаслідок відцвітання старого створюється як нове, як неологізм... Мова – це живий організм! А як живий організм, він весь час мусить оновлятися... Та неологізми потрібні навіть у політиці...» [8, с.29-31].

Як стверджує О.А.Стишов, у другій половині 80-х–90-х рр. ХХ ст. для української мови взагалі й мови підстилю ЗМІ характерний своєрідний «лексичний бум» [6, с.13]. Результати наших спостережень над мовою сучасної періодики дають підстави зі впевненістю стверджувати, що цей процес продовжується й до сьогодні, оскільки тексти деяких друкованих ЗМІ, без перебільшення, рясніють новими лексемами. Зазначимо також, що перебування лексичної одиниці в розряді неологізмів характеризується досить стислими часовими рамками, настільки швидко й активно інновацію підхоплюють мовці, і вона стає загальноживаним словом. Напр., слово *майдан* у значенні непросторовому і всі різночастиномовні похідні від нього (*автомайдан, антимайдан, євромайдан, майданівець, постмайданний, майданутий* та ін.) уже абсолютно не сприймаються як неологізми, хоч за часом виникнення (хронологічний принцип виділення неологізмів) їх можна було б кваліфікувати ще як неологізми.

Мета пропонованої статті – виявити й проаналізувати лексико-словотвірні інновації в сучасній українській періодиці. Із неї випливають такі **завдання**: з'ясувати частиномовну належність неолексем, встановити способи їх творення, виявити семантичну типологію, визначити їх функції в аналізованих текстах. Матеріалом дослідження послужила картотека, укладена шляхом суцільної вибірки із суспільно-політичного тижневика «Український тиждень» (за 2015 р.). Що стосується принципу добору слів для аналізу, то ними стали ті лексичні одиниці, які ще не зафіксовані у словниках, що вийшли

окремими виданнями, а також тих, що вміщені як додатки в монографіях, присвячених досліджуваній темі [див., напр., 1-7].

Як засвідчує зібраний нами фактичний матеріал, найбільша група неолексем – це іменники різних лексико-семантичних груп. Найчисленніша з них репрезентована номінаціями осіб за різними ознаками: *бізнесюк, поселянин, імперці, владці, форумлянин* (учасник Львівського форуму книговидавців), *антикремлівець, віце-очільниця, істотка, опоблокер* (член опозиційного блоку). Вони утворені переважно від іменникових основ суфіксальним, рідше префіксальним способами. Проілюструємо вживання деяких вказаних неолексем у текстах: *...бути регіоналом, чи то пак опоблокером, іноді просто небезпечно* [9, №31, с.6]; *За всіх часів імперії спиралися саме на таких безхребетних істоток* [9, №33-34, с.25]; *Можливо, якщо ними (проходами і сходами) рухатимуться «технічні «форумляни» – продавці чи носильники, це трохи розвантажить основні коридори та сходи й убезпечить відвідувачів від штовханини та падінь* [9, №37, с.41].

Зафіксовані неологічні одиниці, мотивовані ономастичною лексикою, що дають чітку соціальну оцінку (негативну): *корбініст* (від прізвища очільника лейбористської партії Британії Джеремі Корбіна), *черкашинець* (від прізвища отамана «Кримського казачього союзу» Черкашина), *лімоновець* (від прізвища письменника, засновника партії «Другая Россия» Едуарда Лімонова). Напр, *Лімоновців у Донецьку заарештували й кинули в підвал...* [9, №23, с.17]; *Люди частіше прагнуть приїздити в західні країни, що їх паплюжать корбіністи, і жити там, а не за режимів, які корбіністи шанують* [9, №37, с.30].

Нові найменування реалій внутрішнього політичного життя в Україні відображають найбільш актуальні проблеми сьогодення. Зі сучасними реаліями політичного життя пов'язані неолексеми *олігархат, директорат, проросійськість, недодемократія, європейськість, куркулізація, євроскептицизм, перемитництво, антиамериканізм, денацифікація, фінляндизація, гречкосійство* (підкуп виборців), *псевдоаристократія, псевдонезалежність, клаптиковість, контр-Донбас, опоблок, недоопоблок, псевдоопозиція*, утворені різними способами (префіксальний, суфіксальний) від

різних твірних основ (іменникових, прикметникових, дієслівних). Наведемо кілька прикладів: *Хай там як, а гроші на кампанію виділені серйозні, і нас, найімовірніше, чекає черговий атракціон небаченого гречкосійства* [9, №33-34, с.9]; *За куркулізацію всієї країни!* [9, №27, с.15]; *Клаптиковість Боснії і Герцеговини нівелюється Європейським Союзом та США, клаптиковість України з «ДНР»/»ЛНР» у її складі всіляко посилюється Російською Федерацією* [9, №31, с.25] та ін.

Серед лексичних інновацій трапляються відантропонімні деривати, що позначають певні соціально-політичні явища, процеси, течії, погляди: *табачниківщина*. З метою створення нових лексем зі значенням заперечення того, що названо твірною основою, автори вдаються до використання префіксального форманта *не-*: *ненарод, некраїна, незапитання, неучасть*. Напр.: *Як можна було б сказати новомовою Джорджа Орвелла, українці – ненарод, а Україна – некраїна. Моє запитання було незапитанням* [9, №37, с.31].

У досліджуваному виданні помітна тенденція до вживання іншомовних лексичних одиниць (переважно з німецької мови), оформлених кириличними буквами без зміни їхнього звучання (*Путінферштеєр, тешефтмахер, русішфюрер, анилюс*): *Навіть у разі анилюсу України полем битви автоматично стане вже Центральна, а в перспективі й уся Європа* [9, №37, с.20].

Закономірним є те, що останнім часом автори активно використовують інновації з частиною *євро*: *єврофіл, євроскептик, єврооптиміст, європравоохоронець*. Проілюструємо прикладами: *Майбутнє ЄС багато в чому визначатиметься тим, яка з двох груп – єврофіли чи євроскептики – зможе краще об'єднатися й залучити більше нейтрального населення та політичних сил* [9, №33-34, с.44]; *Європравоохоронці стверджують, що злочинні угруповання.. зможуть скористатися цим для вільного пересування по ЄС...* [9, №29, с.30].

Важливе місце у процесі поповнення лексики ЗМІ займає творення складних слів. І це не випадково, оскільки складні слова, як зазначають

мовознавці, є найбільш економним засобом номінації; вони є свідченням дії в мові закону економії лінгвальної енергії, що надзвичайно важливо для сучасних мас-медіа, у яких він має прагматичний характер – через високу вартість друкованого рядка [5, с.143]. Складні слова дають змогу висловити поняття одним знаком, що відповідає синонімічній описовій конструкції. Серед складних іменників у досліджуваних текстах є як композити, так і юкстапозити. Композити в аналізованому джерелі найчисленніше маніфестовані номінаціями осіб за належністю до відповідних політичних партій, організацій, рухів: *єдинокорос* (член партії «Єдина Росія»), *сильноукраїнець* (член «Сильної України»), *нашкраївець* (член партії «Наш край»), *меджлісівець* (від Меджліс), *самооборонець* (член самооборони), *правосек* (член «Правого сектора»), *дуболом*, *грантоїд*, *радянолог*, *кремлезнавець*, *кремленолог*, *вилоносець*, *агробізнесмен*. Напр.: *За задумом стратегів із Банкової, нашкраївці мають підібрати голоси помірковано «ватної» аудиторії на Сході та прихильників концепції «міцних господарників» плюс комунальний адмінресурс [9, №36, с.9]; ... за короткий час устиг відзначитися низкою яскравих висловлювань і надійно закріпив за собою імідж недалекого дуболома [9, №33-34, с.8]; У радянські часи західні журналісти нерідко кепкували з радянологів і кремлезнавців [9, №31, с.50] тощо. Трапляються в текстах відабrevіатурні похідні: *обеес'єшник*, *емвеесник*. Зафіксовано дериват, утворений на основі речення-гасла *кримнашівець*: *Поки увагу пересічних «кримнашівців» сконцентровано на перипетіях курортного сезону, а їхня опоненти вправляються в глузуванні з тих перипетій, за завісою пляжних драм розгортаються грізні події [9, №28, с.48].* Іноді в текстах преси вживаються складноскорочені слова: *нацболи* (від нацбольшинство, тільки у формі множини), *демшиза*.*

Досить інтенсивним є кількісне зростання іменників-інновацій, утворених юкстапозицією. Серед них виділяємо назви осіб за різними ознаками (*пацифіст-примиренець*, *медик-волонтер*, *політик-бізнесмен*, *авантюрист-пасіонарій*, *митець-мітька*, *правитель-тюхтій*, *журналіст-розслідувальник*, *бюрократ-перевертень*, *письменник-націоналіст*, *літератор-політик*, *спонсор-олігарх*, *Порошенко-президент*, *брат-переселенець*, *друг-«кіборг»*, *імперці-*

комунисти, дармоїд-корупціонер, невіглас-«професор», бовдур-син, божество-імператор, політикан-однопартієць, хлібороб-фермер, солдат-водій); номінації організацій, установ тощо (*консорціум-конкурент, сайт-посередник, видавництво-переможець*), інші найменування (*країна-агресор, країна-курорт, книжка-бесіда, війна-продовження, видання-сюрприз*). Це переважно найменування, що складаються з двох іменників, формальна й семантична цілісність яких на письмі передається дефісом між ними. Субстантивні-юкстапозити є поєднанням елементів, кожен з яких репрезентує окрему лексему, самостійну і синтаксично неподільну за межами конструкції. Семантичне навантаження таких складених іменників як єдиного цілого впливає зі значень кожного з них окремо. Аналізований фактичний матеріал засвідчує, що цим способом можуть поєднуватися як питомі українські компоненти (*злочинець-владоможець*), так і запозичені (*консорціум-конкурент*), а також поєднання в одному цілому власне українського та іншомовного конститuentів (*ентузіаст-краєзнавець*). Немало таких лексем передають авторську оцінку позначуваних денотатів, а отже, є стилістично маркованими. Наведемо кілька ілюстрацій із аналізованого джерела: *Коли ж у полон до бойовиків потрапив його друг-«кіборг», поїхав із двома волонтерами на переговори* [9, №23, с.15]; *За словами самого літератора-політика, зроблено це було за наказом радника...* [9, №23, с.17]; *Якщо хлібороб-фермер не володіє землею, яку обробляє, то чи буде він перейматися дорогами, лікарнями і школами у своєму селі?* [9, №27, с.15]; *Широкого розголосу, зокрема, набула історія з полоненими медиками-волонтерами* [9, №31, с.20]; *Чорногорія досі в масовій уяві залишається країною-курортом* [9, №36, с.45].

Виявлено інновації, що складаються з трьох компонентів: *письменник-друг-співрозмовник, агітаційно-пропагандистсько-виховний*. Напр.: *Одним із таких письменників-друзів-співрозмовників є відомий у себе на Батьківщині польський есеїст і літературознавець Марек Беньчик* [9, №36, с.46].

Трапляються в текстах «Українського тижня» похідні, утворені шляхом редеривації: *укри* (вжито як зневажливе замість українці), *арта* (від артилерія),

бат (батальйон). Напр.: *Арта* практично мовчала... І викликали ж *арту*, просили! Але артилерія не працювала [9, №31, с.20].

Продуктивними в складі інновацій є інтернаціональні компоненти, зокрема *медіа*:- *медіа-продукт*, *медіафронт*, *медіа-кілерство*, *медіа-бізнес*, *медіа-активний*. Зауважимо про неусталеність орфографічного оформлення таких слів – непослідовність використання дефіса.

Широко представлена й аббревіація як спосіб творення нових слів: *ПС* (Правий сектор), *ДУК ПС* (Добровольчий український корпус Правий Сектор), *ДАП* (Донецький аеропорт), *АТЦ* (антитерористичний центр), *СБ ПС*, *УКК* (Український культурологічний клуб), *ДеНеРе*, *МАФ* (мала архітектурна форма). Наведемо деякі ілюстрації з «Українського тижня»: *Розмову про відхід «Правого сектору» з Донецького аеропорту (можливо, й не підозрюючи, що найнеадекватніші користувачі соцмереж захопляться нею аж настільки, аби стверджувати, що ДУК ПС у ДАП не було взагалі, а відзнятий про це документальний фільм Леоніда Кантера «Добровольці Божої чоти» створений піарниками) почав радник... [9, №31, с.19]; Тільки реальна громадянська сила з місцевою пропискою, представлена не однією тисячею незгодних із країною «ДеНеРе» на центральній площі Донецька, зможе радикально змінити ситуацію [9, №37, с.49]; Мабуть, не знайдеться людини, яка не чула б про епічну боротьбу київської влади з *МАФами* – кіосками й торговими точками, що заповнили столицю протягом останнього десятиріччя [9, №36, с.32]. Завдяки аббревіації скорочується «площа» словесних знаків, що «відповідає спробам сучасного суспільства збільшити інформативність тексту на тлі його скорочення, а також прагматичним намаганням – економія площі друкованої продукції» [6, с.4].*

Менш численними є ад'єктиви різної семантики, утворені префіксальним способом від іменникових, прикметникових основ суфіксальним, префіксальним способами (*щосесійний*, *антисистемний*, *супранаціональний*, *переслужений*, *єврофільський*, *генштабівський*), основокладанням і суфіксацією (*прекраснодушний*): *А всіх цих професіоналів, професорів, заслужених і переслужених, відпровадити на вже давно заслужений*

відпочинок [9, №33-34, с.25]; Особливо варто відзначити **супранаціональні єврофільські** політичні сили та організації, адже вони набагато краще відображають проєвропейські ідеї [9, №33-34, с.45]. Зафіксовано також прикметник *монструозний* – *монстр+(гранді)озний*: *Конструкція вийшла настільки монструозною, що біля неї полюбили фотографуватися прості смертні* [9, №37, с.29]. Базою для творення нових прикметників часто стають антропоніми, зокрема прізвища: *медведчуківський, шокінський, пропутінський, мітьківський, аксьоновський, черкашинський*. Як і у випадку з відпрізвищевими іменниками, усі вони характеризуються негативними конотаціями.

Серед прикметникових новоутворень у друкованих ЗМІ є чимало складних: *адміністративно-ментівський, шаблонно-безбарвний, приватно-військовий, кланово-кастовий, російсько-патріотичний, парадоксально-ганебний, попсово-туристичний, рускомірський* (від «Русский мир»). Напр.: *Сьогодні ми є свідками парадоксально-ганебної ситуації, коли...* [9, №33-34, с.21]; *Намагання оживити мертву для типового українського читача літературу – справа неймовірно важлива нині, про що нам вкотре мимоволі нагадали першовересневі лінійки, однаково шаблонно-безбарвні по всій Україні* [9, №36, с.46] тощо.

Дієслова порівняно рідше трапляються серед неологічної лексики: *демотивувати, дофестивалювати, прифотошоплювати, відрефлектовувати, недоруйнувати, фінляндизуватися*: *Однак нині треба думати над вирішенням феноменально складного завдання: як змінити цю владу ... й недоруйнувати країну...* [9, №31, с.27]; *Жанр есеїстики, якого так прагне нині український читач, має якнайбільше шансів повноцінно відбутися, адже за плечима в нас уже є важкий, проте необхідний для письма досвід, який ще тільки починаємо фіксувати, аналізувати й відрефлектовувати* [9, №36, с.46]; *Хоча, не виключено, вона (Україна) «фінляндизується», як і свого часу сама Фінляндія, за несприятливої ситуації* [9, №37, с.23] та ін.

Порівняно невеликою кількістю представлені інновації-прислівники: *медійно, проукраїнськи, проросійськи, контрпродуктивно*. Напр.: *Чимала*

частка правди в цьому є, і заперечувати якісні зміни в армії контрпродуктивно [9, №33-34, с.6].

У текстах застосовуються відхилення від граматичних норм сучасної української літературної мови як засіб створення певного стилістичного ефекту, зокрема це стосується творення ступенів порівняння прикметників, що не належать до розряду якісних: *найдніпропетровськіший, європейськіший: Певно, ми стали «європейськішими», толерантнішими, почали більше дослухатись одне до одного і це, звичайно, позитив* [9, №28, с.50].

Іноді автори з метою створення певного стилістичного ефекту, наведення паралелей між, здавалось би на перший погляд, абсолютно різними словами, вдаються до обігрування значень лексем та способу їх графічного оформлення, знаходячи точки дотику чи перехрещення, демонструючи таким чином смислотвірний потенціал інновацій. Так трапилося з відаббревіатурним прикметником *МАФіозний: МАФіозні війни* (заголовок) [9, №36, с.32]. Читач вловлює спільність між наведеним ад'єктивом і омонімічним із ним, утвореним від іменника *мафія*. Цікавим з цього ж погляду є неонайменування *вогнехрещца*, утворене за аналогією до назви християнського свята різдвяного циклу *Водохрещца*. Безпосередній зв'язок між цими двома словами підсилюється в контексті, із якого випливає, що *вогнехрещца* (хрещення вогнем) відбувалося саме в січні.

Крім власне номінативної функції, лексико-словотвірні інновації в текстах друкованих ЗМІ часто виконують емоційно-оцінну. Багато неолексем автори використовують як заголовки або вводять до складу заголовків з метою привернути увагу реципієнтів.

Висновки. Лексико-словотвірні інновації репрезентують нові явища суспільного буття людини, розвиток науки, техніки, виробництва, міжнародних контактів і особливо активно використовуються в періодиці, якій властиві оперативність реагування на важливі події в житті соціуму та постійний пошук нових виражальних мовних засобів. Найчисленніше представлені іменники-інновації на позначення осіб за різними ознаками, номінації організацій, установ, абстрактні назви, утворені префіксальним, суфіксальним способами,

композицією, юкстапозицією, аббревіацією. Менш численною є група прикметникових новотворів різної семантики. Порівняно рідше вживаними в аналізованих текстах є нові дієслова та прислівники. Неолексеми творяться як від основ апелятивів, так і від основ власних назв (прізвищ, найменувань організацій, політичних партій та рухів). Лексико-словотвірні інновації в текстах «Українського тижня» виконують номінативну та емоційно-оцінну функції. Багато використаних інновацій наділені потужною смислотвірною спроможністю.

Звичайно, не всі новотвори увійдуть до лексикону мови, так і залишившись словами-одноденками, створеними на потребу дня (у деяких із них дуже короткий шлях від виникнення до переходу в пасивний розряд (історизми), однак багато з них поповнять лексичну скарбницю нашої мови. Вони засвідчують, з одного боку, динамічність системи мови, а з іншого – намагання мовців удосконалити і збагатити зображально-виразові засоби мови.

Перспективи майбутніх досліджень із даної проблематики пов'язані насамперед із подальшим виявленням неолексем у медійному дискурсі та їх лексикографічним опрацюванням, зі з'ясуванням причин виникнення інновацій, визначенням їх функцій у мовленні, а також зі встановленням чинників, які сприяють чи не сприяють їх входженню до загальномовного лексикону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А.Карпіловська, Л.П.Кислюк, Н.Ф.Клименко, В.І.Критська, Т.К.Пуздірева, Ю.В.Романюк; Відп. ред. Є.А.Карпіловська. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
2. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / [8, № 37, с. 20] – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
3. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983-2003). Словник / Анатолій Нелюба. – Х., 136 с.
4. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004-2006). Словник / Анатолій Нелюба, Сергій Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.
5. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник / Анатолій Нелюба, Євген Редько; Загальна редакція А.Нелюби. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. – 220 с.
6. Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали: Л.В.Туровська, Л.М.Василькова. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.

7. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А.Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

8. Тичина П.Г. Слово – зброя / Павло Тичина // «Квітни, мово наша рідна!». – К., 1971. – С. 28-33.

9. Український тиждень (за 2015 р.).

Пена Л.І. Лексико-словотвірні інновації в сучасній українській періодиці.

Анотація. У статті проаналізовані лексико-словотвірні інновації, використані в текстах суспільно-політичного тижневика «Український тиждень», з погляду їх семантики, частиномовної належності, способів деривації; визначено їх функції.

Ключові слова: лексико-словотвірні інновації, неолексема, неологізм, неологія, ЗМІ, аббревіація, композиція, юкстапозиція.

Пена Л.И. Лексико-словообразовательные инновации в современной украинской периодике.

Аннотация. В статье проанализированы лексико-словообразовательные инновации, использованные в текстах общественно-политического еженедельника «Український тиждень», с точки зрения их семантики, частеречной принадлежности, способов деривации; определены их функции.

Ключевые слова: лексико-словообразовательные инновации, неолексема, неологизм, неология, СМИ, аббревиация, композиция, юкстапозиция.

Pena L. Lexical and Word Building innovations in Modern Ukrainian Periodicals.

Summary. It is analyzed lexical and word building innovations used in the texts of sociopolitical weekly paper “Ukrainian Week” from the point of view of their appliance to the parts of language, Semantics, the way of creation and functions in analysed texts in the article.

Key words: lexical and word building innovations, neolexeme, neologism, mass media, abbreviation, composition, ucstaposition.

Пена Л.І. Лексико-словотвірні інновації в сучасній українській періодиці // Науковий вісник Міжнародного наукового університету. Серія: Філологія. Випуск 20, том 1. – Одеса, 2016. – С. 135-138.